

Sivistyksellisen demokratian käsite sosiaalidemokraattisessa sivistyspolitiikassa 1940-luvulta 1960-luvulle

Johdanto

Tasa-arvo ja itseisarvoinen sivistys kuvataan usein Pohjoismaiden 1950–1970 -lukujen koulunuudistusten johtotähtinä. Lisäksi niin kutsuttu koulutuksen pohjoismainen malli kuvataan usein sosiaalidemokraattisten arvojen ja tavoitteiden voittokulkuna, johon on sisältynyt tasa-arvon ja sivistyksen rinnalla myös aktiivisuuden ja solidaarisuuden ihanteita.¹ Tarkasteltaessa suomalaisia sosiaalidemokraattisia sivistyspoliittisia keskusteluita koulunuudistuksen ajanjaksolla keskeisenä iskusanana korostuu kuitenkin ”sivistyksellinen demokratia”, jonka käsitehistoriaa tässä artikkelissa tarkastellaan. Sivistyksellisen demokratian käsite kokosi alleen laajan vision sivistyksen merkityksistä ja sivistyspoliittisista tavoitteista, jotka eivät tyhjentyneet yksinomaan tasa-arvoon tai sivistyksen itseisarvoon. Ajatukseen sivistyksellisestä demokratiasta sisältyi yhteiskunnallinen uudistusohjelma, joka kattoi koulutuksen kentän lisäksi myös kulttuurin.

Sivistyksellisen demokratian käsitehistorian analyysin viitekehystenä artikkelissa on hyvinvointivaltiokehitys ja koulunuudistus sen osana. Sosiaalidemokraattien rooli koulunuudistuksessa on kuvattu keskeiseksi kaikissa Pohjoismaissa, myös Suomessa. Samalla sosiaalidemokraattisesta koulutusajattelusta itsestään on olemassa varsin vähän tutkimusta². Koulutusta on tarkasteltu

perinteisesti erillisenä sektorina, ja koulunuudistuksen historian tutkimuksessa korostuvat institutionaalinen kehitys ja hallinto. Artikkeliki pureutuu sivistyksen historiaan osana yhteiskunnallista toimintaa ja sosiaalidemokraattista työväenliikettä. Sivistyksellisen demokratian käsitteen kautta vastataan kysymyksiin siitä, millaisena sosiaalidemokraattinen sivistysliike näki sivistyksen, kasvatuksen, koulutuksen ja kulttuurin aseman, roolin ja merkityksen yhteiskunnassa, millainen merkitys sivistyskysymyksillä oli osana sosiaalidemokraattista politiikkaa ja millaista yhteiskuntaa sivistyspolitiikalla tavoiteltiin tarkastellulla ajanjaksolla.

Sivistyksellisen demokratian käsite oli käytössä sosiaalidemokraattisessa retoriikassa 1940-luvulta 1960-luvun lopulle, johon ajanjaksoon myös artikkeli keskittyy. Se oli yhteistä retoriikkaa sekä sosiaalidemokraattisessa sivistyspolitiikassa että -toiminnassa. Näin ollen artikkelissa tarkastellaan käsitteen historiaa sekä Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen (SDP) että Työväen Sivistysliiton (TSL) piirissä. SDP:n sivistysaktiivit sekä työväen sivistystyön järjestöt, joihin kattojärjestö TSL:n ohella lukeutuvat myös Työväen Musiikkiliitto, Työväen Näyttämöiden Liitto, kansanopistot Työväen Akatemia ja Väinö Voionmaan opisto sekä myös Työväen Urheiluliitto, muodostivat työväen sivistysliikkeen kokonaisuuden. Sivistysliike on ollut osa työväenliikettä poliittisen ja taloudellisen työväenliikkeen rinnalla. Sen keskeiset toimijat, esimerkiksi Väinö Voionmaa 1920–1940-luvuilla sekä peruskoulun isänäkin tunnettu R.H. Oittinen 1930–1970-luvuilla, toimivat aktiivisesti sekä SDP:n että TSL:n piirissä. Koska käsite oli käytössä sekä SDP:n ohjelmatyössä ja keskustelussa että TSL:n piirissä, sen historiaa olisi mahdoton tarkastella kattavasti vain toisen toimijan näkökulmasta.

Artikkelin aineisto koostuu monipuolisesta kokoelmasta SDP:n ja TSL:n aineistoja. SDP:n osalta aineiston ytimen muodostavat sivistyspoliittinen ohjelmatyö sekä puoluekokousten sivistyspoliittinen keskustelu. Näistä sivistyksellisen demokratian käsitteen kannalta erityisen keskeiseksi on noussut vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma sekä siihen liittyvä keskustelu. Aineisto sisältää myös asiakirjoja SDP:n 1950–1960-luvuilla jär-

jestämistä aikuiskasvatuskonferensseista. Tapahtuman nimen vastaisesti konferensseissa ei keskusteltu yksinomaan aikuiskasvatuksesta, vaan ajankohtaisista sivistyspoliittisista teemoista, erityisesti koulunuudistuksesta, sivistysliikkeen keskeisten henkilöiden johdolla. Lisäksi aineistoon sisältyy *Sosialistinen Aika-kauskirja*. TSL:n osalta aineiston rungon muodostavat toimintakertomukset, edustajiston kokouspöytäkirjat, liiton äänenkannattaja, *Työläisopiskelija* (vuodesta 1967 alkaen *Aikamerkki*) sekä liiton vuonna 1954 julkaisema artikkelikokoelma ”Työväen omaehtoinen sivistystyö”. Sivistyksellisestä demokratiasta keskusteltiin etenkin *Työläisopiskelijan* sivuilla ja vuoden 1954 artikkelikokoelmassa.

Artikkelin analyysi nojaa saksalaisen käsitehistorioitsijan Reinhart Koselleckin esitykseen kerroksisesta historiallisesta ajasta ja sen ulottuvuuksista: odotushorisontista ja kokemusavaruudesta. Tutkimusasetelma perustuu Koselleckin näkemykseen siitä, että avainkäsitteiden tarkastelun avulla voidaan tavoittaa historiallisen ajan kerrokset, joiden kautta voidaan paremmin ymmärtää aikalaisnäkökulmaa ja siihen kytkeytyneitä kokemuksia ja odotuksia.³ Artikkelin aineiston analyysissa huomio kohdistuu sivistyksellisen demokratian määritelmiin ja käyttöön sekä käsitteen semanttiseen kenttään, eli siihen liitettyihin muihin käsitteisiin, keskeisimpänä käsite ”kansan kulttuuritahto”. Tutkimustehtävän mukaisesti erityistä huomiota kiinnitetään käsitteen taustalla vaikuttaneisiin odotuksiin, tavoitteisiin ja toiveisiin (odotushorisontti) sekä kokemuksiin ja esityksiin menneestä (kokemusavaruus).

Sivistyksellisen demokratian tulo sosiaalidemokraattiseen sivistysretoriikkaan

Keskustelu sivistyksellisestä demokratiasta alkoi TSL:n piirissä viimeistään 1940-luvun alussa. Sosiaalidemokraattisen sivistyspuheen keskiöön käsite nousi SDP:n sivistyspoliittisen ohjelmatyön myötä. Vuonna 1944 perustettu sivistysasiain neuvot-

telukunta aloitti toimintansa vuonna 1946. Neuvottelukunnan tehtävänä oli laatia puolueelle laaja sivistyspoliittinen ohjelma. Ohjelma valmistui ja sai puoluekokouksen hyväksynnän vuonna 1949. Neuvottelukunnan puheenjohtajana toimi R. H. Oittinen, ja sen jäsenistö koostui pääasiassa sivistysliikkeen aktiiveista. Vuoden 1949 ohjelma löi läpi sivistyksellisen demokratian käsitteen sosiaalidemokraattisessa sivistyspuheessa. Esitellessään ohjelmaa vuoden 1949 puoluekokoukselle Oittinen totesi sen rakentuvan sivistyksellisen kansanvallan pohjalle.⁴ Ohjelmaa täydennettiin 1950–1960-lukujen ohjelmatyössä, missä toistuivat etenkin näkemykset demokratian laajentamisen tavoitteesta⁵.

Sivistyksellisen demokratian käsite ei kuitenkaan rajautunut vain ohjelmateksteihin, vaan se oli laajasti käytössä sosiaalidemokraattisessa sivistys- ja koulutuspuheessa. Sen käyttö ei myöskään rajautunut yksinomaan koulutuskysymyksiin, vaan käsite esiintyi myös esimerkiksi vuoden 1952 puoluekokouksessa hyväksytyssä periaateohjelmassa⁶. Tähän vaikutti todennäköisesti Oittisen keskeinen rooli periaateohjelman laatimisessa. Käsite säilyi osana sosiaalidemokraattista retoriikkaa 1970-luvun alkuun saakka.

Tutkimuksen kannalta sivistyksellisen demokratian käsitteen erityispiirre on, että vaikka siitä puhuttiin laajasti, käsitettä ei aina käytetty. Hyvä esimerkki on vuoden 1949 ohjelma: sen todetaan perustuvan sivistyksellisen kansanvallan pohjalle, mutta ohjelmassa ei suoraan käytetä sivistyksellisen demokratian tai kansanvallan käsitettä alun toteamisen jälkeen. Ja kuitenkin ohjelma on pohjimmiltaan, jollaisena se esitetäänkin, kuvaus sivistyksellisestä demokratiasta. Artikkelia ei ole näin ollen voitu rajata yksinomaan sivistyksellisen demokratian käsitteen suoraan käyttöön, vaan käsitteen merkitys ja siihen kytkeytyvä ohjelma löytyvät laajan keskustelun kokonaisuudesta.

Sivistyksellisen demokratian käsite ei ilmestynyt sosiaalidemokraattiseen retoriikkaan tyhjästä. Se oli pitkälti jatkumoa sosiaalidemokraattisen sivistysliikkeen 1800-luvun lopulta alkaneelle linjalle korostaa sivistyksen merkitystä yhteiskunnan kehittämisessä ja muuttamisessa. Kansansivistyksen aallonharjalla kehittyneelle työväenliikkeelle sivistys ja valistus olivat olleet alusta

alkaen keskeisiä kysymyksiä⁷. Sivistyksellisen demokratian retoriikka oli sivistysliikkeen osallistumista ja sopeutumista ajankohdaisiin keskusteluihin, ja se jatkoi pitkälti sivistysliikkeen aiemmallalla linjalla. Keskustelua käytiin demokratiasta, koulutuksesta ja kulttuurista.

Demokratia oli ajankohtainen teema toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. Sivistyksellisen demokratian käsite olikin keskeisesti myös osallistumista demokratian määrittämiseen, mukana pysymistä tapahtuvassa kehityksessä ja myös kamppailua demokratian omistajuudesta.

Toinen ajankohtainen keskusteluteema oli koulutus. Kansallisella tasolla oli jo 1930-luvulta alkaen keskusteltu erityisesti lahjakkaiden opiskelijoiden opintomahdollisuuksien laajentamisesta. Keskustelu oli ollut käynnissä jo pitkään ennen sivistyksellisen demokratian käsitettä, ja se oli muodostunut osaksi monien puolueiden ohjelmia.⁸ Kansainvälisessä keskustelussa puolestaan keskeinen ajankohtainen aihe oli yhtenäiskoulu. Samoin useissa maissa etenkin vasemmistopuolueet puhuivat kulttuurin demokratiasta. Suomen sosiaalidemokraateille etenkin Ruotsi oli tältä osin keskeinen vertailukohde ja esikuva, sillä myös Ruotsissa keskusteltiin aktiivisesti kulttuurin ja sivistyselämän demokratisoimisesta⁹.

Suuret puolueet laativat 1940-luvun puolivälin jälkeen ensimmäiset laajat koulutuspoliittiset ohjelmansa. Sosiaalidemokraatit eivät olleet ainoita, jotka yhdistivät koulutuksen tai sivistyksen ja demokratian. Esimerkiksi myös maalaisliiton vuoden 1950 koulutusohjelmassa puhuttiin sivistyselämän demokratisoimisesta. Demokratisoiminen määriteltiin ohjelmassa maantieteellisenä tasa-arvona, koulutuksen alueellisen keskittymisen ehkäisemisenä sekä kunnallisena autonomiana. Myös Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (SKDL) korosti ohjelmassaan kulttuurin ja koulutuksen saamista kaikille ja käytti myös demokratian käsitettä.¹⁰ Lisäksi demokratian käsite oli jo aiemminkin kytketty pohjoismaiseen kansansivistykseen erityisesti kansalaisuuden käsitteen kautta.¹¹

Paitsi osallistumista käynnissä oleviin yhteiskunnallisiin keskusteluihin sivistyksellisen demokratian retoriikka oli myös osa sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen sisäistä keskustelua ja sivistysliikkeessä kehittyviä historiallisia kerroksia. Rinnastamalla sivistykselliset kysymykset poliittisen ja taloudellisen demokratian kanssa sosiaalidemokraattinen sivistysliike pyrki korostamaan sivistyksen merkitystä yhteiskunnassa.

Toisen maailmansodan jälkeen työväenliikkeen asema oli kokenut muutoksen. SDP nousi politiikan keskiöön ja työväenliike integroitui aiempaa vahvemmin ympäröivään yhteiskuntaan ja valtioon.¹² Myös sivistysliikkeen kokemusvaruuteen liittyi kokemuksia työväestön aseman kehityksestä. Tämä kuvastuu erityisesti kokemuksena siitä, että työväen sivistysliikkeen aika oli vihdoin tullut. Esimerkiksi 1949 ohjelmassa kuvataan, kuinka aiemmin taistelu poliittisista ja yhteiskunnallisista oikeuksista oli ollut työväenliikkeelle ensisijainen ja haudannut alleen sivistyskysymykset: ”kesti vuosikymmeniä ennen kuin työväestöllä oli ne ulkonaiset edellytykset, jotka tekevät mahdolliseksi oman ohjelmallisen kulttuuripyrkimyksen”. Tässä taistelussa kulttuurilla ja sivistyksellä ei ollut sijaa, mutta tilanteen koettiin muuttuneen.¹³

Oittinen kirjoitti artikkelissaan ”Työväenliikkeen kulttuuripoliittiset tavoitteet” vuonna 1954, kuinka työväenliike oli vihdoin tajunnut kulttuurin arvon yhteiskunnallisen muutoksen välineenä. Sivistyksestä oli tullut ylipäätään mahdollista: Oittisen mukaan keskeisiä kehityksen osia olivat kahdeksan tunnin työpäivä ja työväen taloudellisten olojen kehitys. Oittinen kuitenkin korosti, että taustalla oli myös muuta: kulttuuria oli yleisesti alettu arvostaa enemmän.¹⁴

Tapahtuneen kehityksen myötä koko työväenliikkeen historiaa ja saavutuksia alettiin aiempaan voimakkaammin selittää sivistysliikkeen piirissä sivistyksen näkökulmasta. Työväenliikkeen menestys alettiin kuvata sivistystyön ansioksi.¹⁵ Samoin demokratian nousu Suomessa alettiin lukea kansansivistyksen ja työväen sivistystyön ansioksi¹⁶.

Sivistyksellisen demokratian retoriikka ei kuitenkaan rajautunut vain sivistyksen merkitykseen työväenliikkeelle ja työvä-

enliikkeessä. Se kumpusi myös näkemyksistä laajoista muutoksista ja sivistyksen kasvavasta merkityksestä: maailma oli muuttumassa, ja se vaati laajenevaa sivistystä. Voionmaa oli pitänyt asiaa esillä jo paljon aiemmin, mutta aiheesta keskusteltiin erittäin aktiivisesti muutama vuosikymmen tämän jälkeen¹⁷. Pekka Kuusen käynnistämää kasvuetosta mukaillen esimerkiksi *Työläisopiskelijassa* kirjoitettiin vuonna 1964 otsikolla ”Tajuammeko kasvun vaatimukset”:

Jatkuvan ja yleisen kasvamisen tarpeellisuus olisi siis tajuttava selvemmin. Tajuammeko sen? Myönnämmekö itsellemme, että elämän, ympäristön ja maailman muuttuminen on meidän aikamme niin nopea ja voimakas, että näiden muutosten seuraaminen ja ymmärtäminen tai kannan ottaminen niihin ei käy perustellusti, ellei ole pyrkinyt ottamaan tästä kaikesta perusteellisesti selvää.¹⁸

Retoriikka sivistyksellisestä demokratiasta oli näin ollen osa laajempaa keskustelua. Sivistys ja sen demokratia olivat keskeisiä kysymyksiä, jotka korostivat sivistyksen merkitystä yhteiskunnassa ja sen kehittämisessä. Sivistyksellisen demokratian käsitettä ja siihen liittyviä historiallisia kerroksia tarkastelemalla saadaan näkyviin myös sivistyskysymyksen asemaa sen ajan hengessä, jona hyvinvointivaltion keskeiset instituutiot, kuten koulutus, kehittyivät.

Vaatimus sivistyselämän demokratisoinnista

Vuoden 1949 puoluekokouksessa Oittinen määritteli sivistyksellisen kansanvallan keskeisiksi piirteiksi: 1) ”entisen kulttuurin saavutukset” tuli saada ”kansan laajojen kerrosten” omaisuudeksi, 2) sivistykselliset etuoikeudet tuli purkaa ja saavuttaa kaikille ”samat ulkonaiset edellytykset” sivistykseen ja 3) sivistyspolitiikan johtoa ei saanut jättää vain ”ns. kulttuuripiirien asiaksi”.¹⁹ Oittisen määritelmä kuvastaa hyvin sivistyksellisen demokratian käsitteeseen laajemminkin kytkeytynyttä kokemusavaruutta sivistyselä-

män puutteista ja rakenteellisista epäkohdista, joita oli tarpeen muuttaa: demokratia tuli ulottaa myös sivistyksen piiriin. Mutta mitä merkitsi sivistyselämän demokratisoiminen, ja millainen sivistyskäsitteys näihin näkemyksiin kytkeytyi?

Sivistyselämän demokratisoimisen päälinjat muotoiltiin 1940-luvun ohjelmatyössä. Yleisesti ottaen demokraattinen sivistys määrittyi pääsääntöisesti mahdollisuuksien tasa-arvon kautta: demokratia merkitsi mahdollisuutta saada ja harrastaa sivistystä, mahdollisuutta osallistua sivistyspoliittiseen päätöksentekoon ja mahdollisuutta tuottaa sivistystä. Demokratisoimisvaatimus koski erityisesti koulua ja kulttuuria.

Kouluohjelma oli keskeinen osa vuoden 1949 sivistyspoliittista ohjelmaa, ja se määräsi suuntaviivat koululaitoksen rakenteen muuttamiseksi sivistyksellisen demokratian mukaisiksi. Painotus mahdollisuuksien tasa-arvoon näkyi muotoiluissa vahvasti. Ohjelman mukaan ”kaikille lapsille ja nuorille on heidän luontaisten edellytystensä pohjalla varattava mahdollisuus sivistyksen hankkimiseen”. Tämä merkitsi täyttä maksuttomuutta koulutuksessa sekä kahdeksanvuotisen yhtenäiskoulun perustamista.²⁰ Demokraattisen sivistyksen toteuttamiseksi koulujen tuli vastata myös ”käytännöllisyyden vaatimuksiin” liian teoreettisuuden sijaan ja ”tydyttää eri elämäntiloja tasaisesti”. Koulun demokratisointiin kuului myös ”demokraattisen hengen” tuominen kouluihin. Tähän henkeen kuuluivat neutraalius sekä demokratian kasvatusihanteet, kuten ”edistysellinen kriittisyys”, ”yhteiskunnallinen aktiivisuus”, yhteistyö, solidaarisuus sekä ”kansainvälinen ajattelu”. Kouluohjelmassa tavoiteltiin myös kouluhallinnon demokratisointia. Tällä viitattiin siihen, että kouluhallinto jakautuisi tasaisemmin ja laajemmin eikä olisi vain eliitin käsissä. Maksuttomuuden vaatimus koski kaikkia koulutuksen asteita.²¹ Vuoden 1949 ohjelmaan sisältyneessä tiedeohjelmassa mahdollisuuksien tasa-arvoa vaadittiin toteutettavaksi myös yliopisto- ja tiedemaailmassa.²²

Näin ollen 1949 ohjelma oli melko yksityiskohtainen, joskin samalla abstrakti, ohjelma koulun uudistamisesta. Sivistyksellinen demokratia koulun piirissä sisälsi lukuisia eri tavoitteita. On

kuitenkin tärkeää huomata, että yleisessä keskustelussa demokraattisuus kouluissa kuvattiin paljon yksinkertaisemmin: eri yhteyksissä sen kuvattiin merkitsevän lähinnä rinnakkaiskoulujärjestelmän purkamista sekä yhtenäiskoulun toteuttamista²³. Tämä näkemys toisaalta korostui myös 1949 ohjelmassa, jossa etenkin oppikoulun asemaa ”varakkaiden piirien oppilaitoksena” kritisoitiin antamalla järjestelmän purkamiselle tunnus ”koulun demokratisoiminen”²⁴.

Vuoden 1949 ohjelma sisälsi myös kansansivistysohjelman, jossa keskeistä oli työväen omaehtoisen sivistyksen kaksoisrooli toisaalta osana koulutusjärjestelmän kokonaisuutta ja toisaalta erityisenä työväenhenkisenä opintienä. Perinteisesti työväen sivistystyössä koulu oli nähty osana kapitalistista valtiota: vaikka työväensivistys ei pyrkinyt varsinaisesti korvaamaan koulua, oli sillä osana vapaan kansansivistystyön kenttää oma erityinen tehtävänsä työväestön keskuudessa.²⁵ Tämä näkemys vallitsi vahvana vielä tarkastellulla ajanjaksollakin ainakin 1960-luvulle asti. Esimerkiksi puoluetoimikunnan lausunnossa 1949 sivistyspoliittisesta ohjelmasta todettiin, kuinka ”koko itsenäisyysaikamme harjoitettu virallinen sivistystyö on ollut selvästi porvarillista ja työväenliikkeelle suorastaan vihamielistä”²⁶. Uudistuvan koulun odotushorisontissa työväen sivistystyön erityinen sivistystehtävä säilytti merkityksensä tiiviinä osana uudistuvaa koulutusjärjestelmää. Demokraattisen koulun tuli suhtautua aiempaa myötämielisemmin työväensivistykseen sekä ottaa aktiivinen rooli oppilaiden kannustamisessa sivistysharrastusten ja työväensivistyksen pariin.²⁷ Myös ja erityisesti TSL:n piirissä nähtiin sivistyksellisen demokratian johtavan kehitykseen, jossa työväensivistys olisi luonnollinen jatko työväestön opintiellä. Demokraattisesti laajentunut koulujärjestelmä myös toisi työväen sivistystyön piiriin aiempaa vankemmilla pohjatiedoilla varustettua väkeä.²⁸ Samalla kuitenkin oli keskeistä, että vapaa kansansivistys säilyttäisi asemansa vapaana²⁹.

Koulun lisäksi demokratiaa vaadittiin myös kulttuurin kentälle. Vuoden 1949 ohjelma viitoitti tietä myös tältä osin. Kulttuurinkin osalta demokraattisuus kytkeytyi erityisesti mahdollisuuk-

sien tasa-arvoon. Esimerkiksi vuoden 1949 ohjelmassa kuvattiin keskeiseksi, että jokaisella olisi mahdollisuus nauttia ja harrastaa taidetta ja että jokainen sai osallistua taiteen tuottamiseen. Tuli luoda mahdollisuudet, ”missä jokainen tietoa etsivä kansalainen voi ylläpitää harrastuksiaan”. Tämän kuvattiin vaativan taloudellista tukea yhteiskunnalta ja valtiolta: ”suotuisissa, taloudellisesti turvatuissa olosuhteissa voi taiteemme päästä kehittymään ja taiteilijoidemme luomisvoima oikeuksiinsa”.³⁰

Tarkasteltaessa sivistyksellisen demokratian käsitettä ja tavoitteita demokratisoida sivistys on keskeistä pysähtyä pohtimaan, miten sivistys määriteltiin keskustelussa sivistyksellisestä demokratiasta. Esimerkiksi sivistyspoliittisissa ohjelmissa sivistyspolitiikan piiriin luettiin koulu, tiede, kirjallisuus, taide, sekä kansansivistys, mutta käsite ei tyhjene näin yksinkertaisesti.

Sivistyskäsitystä on mahdollista ymmärtää siihen kytkeytyvien odotushorisonttien kautta. Tältä osin keskeistä oli tapa hahmottaa sivistystä yhteiskunnallisena voimana ja valtakysymyksenä³¹. Epädemokraattisen sivistyksen nähtiin tuottavan epätasa-arvoisia valtasuhteita, joissa syntyperä ja taloudelliset seikat määrittävät yhteiskunnallista asemaa. Sivistyksellisen demokratian tuli lisätä tasa-arvoa ja siten parantaa erityisesti työväestön asemaa. Etenkin Oittinen piti aihetta esillä. Hän kuvasi myös, kuinka työväestön aiemmin saavuttama poliittinen demokratia ei ollut taannut sille riittävää valtaa yhteiskunnassa. Tämä johtui erityisesti siitä, että edustuslaitosten rinnalla myös virkamiehistö käytti yhteiskunnallista valtaa. Heidän joukkoonsa työväestöllä ei ollut pääsyä alhaisen sivistystason takia. Tilanne oli Oittisen mukaan sama myös kulttuurityön tekijöiden, tiedemiesten ja taiteilijoiden osalta.³²

Sivistyksen hahmottaminen yhteiskunnallisena voimana kytkeytyi valtakysymysten ohella tiiviisti myös valistuksen käsitteeseen, vaikka valistuksesta ei tässä vaiheessa enää juuri puhuttukaan. Sivistyksellisen demokratian retoriikka sisälsi vahvan uskon valistukseen ja sivistyksen voimaan muuttaa tai jalostaa yksilöitä. Tämä näkyi muun muassa siinä, miten koulunuudistusohjelma ei rajautunut vain koulutuksen organisointiin maksuttomana ja

universalistisena, vaan myös koulun henkeen ja kasvatushanteisiin, kuten edellä on kuvattu. Tavoitteena oli uusien ihmisten kasvattaminen ja yhteiskunnan muuttaminen osana sivistyksellistä demokratiaa.³³

Kärjistetyin esimerkki valistususkosta oli keskustelu sivistyksen laadun turvaamisesta osana kehitystä. Oittisen mukaan ”sivistyksen nopeasti laajentuessa on aina pinnallistumisen vaara olemassa”³⁴. Niinpä sivistyksen demokratisoimiseen kytkeytyi myös näkemyksiä hyvästä ja huonosta sivistyksestä ja erityisesti kulttuurista. Keskustelua laajenevan sivistyksen laadusta käytiin sosiaalidemokraattien piirissä aikana, jolloin käynnissä oli laajempi ”kulttuurikahakka”. Vastakkain olivat pääasiassa nouseva viihteellinen sekä perinteinen valistava kulttuuri. Viihteellistä kulttuuria Suomessa edustivat erityisesti niin kutsutut rillumareielokuvat³⁵. Sosiaalidemokraattinen sivistysliike torjui rillumareiaallon ja yleisesti ottaen koko kulttuurin viihteellistymisen jyrkin sanoin. Puheissa toistui käsite kulttuurin ”rikkaruoho”, joka muistutti ruotsalaisessa keskustelussa käytettyä käsitettä *smuts-kulturen*.

Yleinen näkemys oli, että kulttuurin piti olla valistavaa ja rikkaruohot tuli torjua. Esimerkiksi vuoden 1955 sosiaalidemokraattisessa aikuiskasvatuskonferenssissa laadittiin työryhmämuiotio ”Suhtautumisemme kulttuurin rikkaruohoihin”. Muistiossa todettiin, että ”työväenliikkeen kulttuuri- ja sivistystyön tarkoituksena on saada sekä yksilöt että joukot omaksumaan sellaisia kulttuuriarvoja, jotka rikastuttavat heitä henkisesti ja muovaavat heistä sekä hengeltään että ruumiiltaan sopusuhtaisia ja tasapainoisia.” Kulttuuri ei saanut edistää ”tylsymistä” eikä ”taantumaa”, vaan sen piti olla yksilöitä ”jalostavaa”.³⁶

Demokraattinen sivistys oli näin ollen yksilöitä ja yhteiskuntaa muuttava ja jalostava voima. Valistusihanne ei kuitenkaan koskenut ainoastaan sivistyksen demokratiaa ja sivistystä. Sivistyselämän muuttaminen kulki rinnan kehittyvän demokratiakäsityksen kanssa, johon niin ikään kytkeytyi ihanteita valistuksen rajattomista mahdollisuuksista.

Demokratia elämänasenteena, kansanomaisuutena ja tasa-arvona

Sivistyksellinen demokratia ei merkinnyt yksinomaan demokratian ulottamista sivistyselämän piiriin. Se esitettiin myös osana demokratian kokonaisuutta ja demokratian laajentamista täydellisempään muotoon, mikä edellytti sivistyksen uudistamista ja laajentamista. Näin ollen retoriikka sivistyksellisestä demokratiasta oli myös keskustelua demokratian merkityksistä.

Kuten todettua, demokratia oli ehdottomasti yksi toisen maailmansodan aikaisia ja jälkeisiä avainkäsitteitä. Sivistyksellisen demokratian retoriikan kannalta keskeistä oli kokemus laajenevasta demokratiasta. Siinä missä aiemmin demokratia oli merkinnyt valtiollista tai poliittista demokratiaa, sen kuvattiin laajentuneen koskemaan myös talouselämää ja nyt lopulta myös sivistystä. Tämä demokratian kolmiapila korostuu etenkin keskustelussa sivistyksellisestä demokratiasta, mutta se on mukana myös esimerkiksi SDP:n vuoden 1952 puoluekokouksessa hyväksytyssä periaateohjelmassa³⁷. Laajeneva demokratia ei ollut vain sosiaalidemokraattisen sivistysliikkeen visio. Erityisesti taloudellisesta demokratiasta keskusteltiin aktiivisesti myös laajemmin³⁸.

Keskeinen osa sivistyksellisen demokratian retoriikkaan sisältyneestä demokratiakäsityksestä oli kansanvallan näkeminen elämänmuotona. Oittinen antaa tästä kuvaavan esimerkin avatesaansa SDP:n periaateohjelmatyön perusteita *Sosialistisessa Aika-kauslehdessä* vuonna 1950. Oittisen mukaan sosiaalidemokraateille demokratia ei ole vain keino ja välikappale, vaan ”sellaisenaan päämäärä, johon työväki on pyrkinyt ja jonka säilyttämistä se pitää välttämättömänä”. Oittisen mukaan ”demokratia on elämänmuoto, jolle annetaan arvoa työväenluokan keskuudessa”.³⁹

Demokratiakäsityksen muutos oli nähtävissä erityisesti TSL:n piirissä jo aiemmin. Etenkin Väinö Voionmaa ja Oittinen ottivat aktiivisesti kantaa sota-ajan demokratiakysymyksiin. Voionmaa pohdiskeli vuonna 1942 demokratian olemusta Thomas Mannia mukaillen Helsingin työväen sivistysjärjestön 10-vuotisjuhlapuheessaan:

Jokainen demokratian määritelmä on riittämätön – riittämätön pitämään yllä uskoa demokratiaan – mikäli se pysyttelee vain teknillis-poliittisella alalla. Ei riitä, että demokratian periaate määritellään enemmistöperiaatteeksi. On tartuttava korkeammalle ja tähdittävä kokonaisuuteen. On määriteltävä demokratia siksi valtio- ja yhteiskuntamuodoksi, joka enemmän kuin mikään muu sellainen sisältää tuntoa ja tietoisuutta ihmisen arvosta.⁴⁰

Vuotta myöhemmin Oittinen kirjoitti *Työläisopiskelijaan* otsikolla ”Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä” kuvaten kansanvallan merkitsevän myös muuta kuin yksinomaan valtiollista järjestelmää. Oittisen mukaan viime vuosina demokratia oli alettu hahmottaa elämänkäsityksenä ja ajattelutapana: ”kansanvaltaisuus ei enää koske vain valtiollista elämää, vaan yhteiskunnallista ja taloudellista elämää ja vieläpä kulttuurielämäänkin”.⁴¹ Oittinen kuvasi kansanvaltaisuuden peruspiirteiden olevan ihmisarvo, ihmisen oikeus kehitykseen ja henkisen itsenäisyyteen, yhteiskunnallinen solidaarisuus, yhteiskunnallinen vastuuntunto yhteiskuntaluokassa, ihmisyyssarvot: humanisuus ja suvaitsevaisuus, sekä tasa-arvoinen kansainvälinen yhteistyö⁴². Nämä visiot muistuttavat vahvasti edellisessä luvussa kuvattuja demokraattisen koulun piirteitä.

Demokratiakeskustelun kiihtyessä kansanvalta alettiin hahmottaa eräänlaisena vaatimuksena yksilöiden ajattelutavoista tai elämänasenteista. Samalla demokratia määritti yksilöiden keskinäisiä suhteita yhteiskunnan jäseninä. Tällainen demokraattisuus elämänasenteena ja yhteiskunnallisten suhteiden ohjaajana näkyi vahvasti myös vuoden 1949 ohjelmassa. Kouluohjelmassa esimerkiksi kuvattiin kansalaisten kasvattamista kansanvaltaiseen henkeen seuraavasti:

Koululaitoksen tulee kasvattaa yksilöitä, jotka kunnioittavat kansanvaltaisuuden perusarvoja. Koulussa oppilaiden tulee myös tottua kansanvaltaiseen toimintaan. Sosiaalinen vastuuntunto on saatava yksilöllisen eduntavoittelun sijaan. Yksilöllisen menestymisen sijasta on korostettava yhteistä edistymistä. Kaikessa koulutuksessa on edistettävä ja korostettava henkistä itsenäisyyttä.

Omat perustellut mielipiteet ja toisen mielipiteiden oikeudenmukainen arviointi luovat ajatuksen vapaan ilmapiirin. Ihminen ei ole vain oman kansan vaan myös ihmiskunnan jäsen, joten hänen on opittava näkemään asiat siitakin näkökulmasta.⁴³

Näin ollen sivistyksellisen demokratian retoriikassa kansanvaltaisuus kytkeytyi sen piirissä vaikuttavaan ihmiseen. Kuten edellä kuvataan, Voionmaa oli jo aiemmin puhunut ihmisen arvosta demokratiassa, mutta myöhemmin yksilön asemaa piti vahvasti esillä etenkin Oittinen. Esimerkiksi vuonna 1954 Oittinen kirjoitti TSL:n julkaisussa ”Työväen omaehtoinen sivistystyö”, kuinka ”Kulttuuri on epäilemättä demokratisoitumassa, mutta sen rinnalla olisi huolehdittava siitä, että itse demokratia, sen piirissä vaikuttava ihminen, samalla kultivoituu, sisällyttää kaikkiin ilmenemismuotoihinsa kulttuurimme parhaita piirteitä ja syvällisempiä arvoja.”⁴⁴

Kysymys ihmisestä osana demokratiaa toi keskusteluun myös Marxin demokratiakäsityksen. Puolustettaessa sivistyksellisen demokratian sivistyskäsityksiä marxilainen demokratiakäsitys kuvattiin keskeisiltä osin vajavaisena, sillä se keskittyi politiikan organisoimiseen. Oittisen sanoin marxilaisesta demokratiakäsityksestä puuttui ”humanismi”.⁴⁵

Liittyen ihmisen keskeiseen asemaan osana demokratiaa Oittinen puhui myös kansalaisten valmentamisesta, jossa koululla oli erityisen merkittävä asema. Kansalaisen käsite oli keskeinen Oittisen puhuessa otsikolla ”Koulun kehityssuuntauksia” pohjoismaisessa koulukokouksessa vuonna 1957. Tässä yhteydessä Oittinen korosti, että kansalaisten tuli pystyä osallistumaan valtio- ja yhteiskuntaelämään, ja esimerkiksi kansalaisten tarvitsema yhteiskuntatiedon määrä oli Oittisen mukaan demokratiassa suuri. Tämä saattaa kuulostaa perinteiseltä ajatukselta kansalaisuuden ja koulutuksen suhteesta, mutta Oittiselle pelkät tiedot eivät yksinomaan olleet riittävät, vaan kyse oli etenkin asenteista. Oittinen toisti puheessa tuttuja demokraattisen asenteen keskeisiä piirteitä: henkinen itsenäisyys, oma-aloitteisuus ja sosiaalinen aktiivisuus sekä sopeutuminen yhteistyöhön ja sosiaalieettisen katsomustavan omaksuminen olivat niitä ”demokraattista kan-

salaismieltä” kypsyttäviä tekijöitä, joihin koulun tulisi Oittisen mukaan satsata enemmän.⁴⁶

Samalla kun demokratian piti vallita yksilöiden asenteissa ja arvoissa, yksilöt eivät saaneet toimia vain yksin. Tämä keskustelu korostui sota-aikaan. Esimerkiksi vuoden 1942 kirjoituksessaan ”Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä” Oittinen korosti yksilön olevan liian pieni tekijä myös demokratiassa. Yksilöiden tuli liittyä yhteen toisten samalla tavoin ajattelevien kanssa, pääasiallisesti yhteiskuntaluokkansa kanssa, ja järjestäytyä.⁴⁷ Yleisesti ottaen uudistusten myötä syntyvän uuden elämäntavon mukainen tuli ohjata uudet ihmiset pois yksilökeskeisyydestä: edellä toistuvat määritelmät demokraattisista piirteistä ja asenteista korostivat kollektiivisuutta ja yhteistyötä. Sama teema toistui hieman eri muodoissa myös myöhemmin. Esimerkiksi TSL:n vuoden 1963 kannanotto koulukysymykseen esitti koulunuudistuksen olevan välttämätöntä siksi, ”että koulu voisi omalta tärkeältä osaltaan lujittaa suomalaisen yhteiskunnan kansanvaltaisia perusteita” kuvaten ”kasvatuksen yhteistoimintaan ja yhteisymmärrykseen” olevan ”nykyaikaisen kansalaiskasvatuksen johtavia periaatteita”.⁴⁸

Yhteistyön lisäksi keskeiseksi kuvattiin yksilöiden yhteiskunnallinen aktiivisuus: eiväthän uudet demokraattiset yksilöt voisi uudistaa yhteiskuntaa ilman yhteiskunnassa toimimista.⁴⁹ Aktiivisuuden ja osallistumisen vaatimukset koskivat myös kulttuuria. Esimerkiksi vuoden 1949 ohjelman mukaan: ”Maamme aineellisen ja henkisen sivistyksen kehittämisen kannalta on välttämätöntä, että laajat kansalaispiirit tulevat aktiivisen kulttuurielämän piiriin. Tärkeätä on myös, että jokainen kansamme jäsen tulee tietoiseksi osuudestaan maamme kulttuurikehityksessä.”⁵⁰

Odotushorisontissa siinsi kehitys, jossa demokraattisen ja sivistyneen yksilön aktiivinen toiminta yhteistyössä muiden kanssa johtaisi demokraattiseen yhteiskuntaan, jossa yksilön ja yhteiskunnan suhde olisi tasapainossa. Tämä yksilön ja yhteiskunnan suhde oli keskeinen osa sivistyksellisen demokratian retoriikkaa ja sosiaalidemokraattisen sivistysliikkeen tavoitteita myös laajemmin. Esimerkiksi Oittinen kirjoitti vuonna 1954:

Yksilön ja yhteiskunnan tasapainoisen suhteen aikaansaaminen on demokraattisen ja sosialistisen kulttuurin tärkein tehtävä. Sen on kyettävä säilyttämään porvarilliselle kulttuurille luonteenomainen yksilöllinen vapaus ja toimintaoikeus, jotta yksilöissä piilevät elämää rakentavaa voimat saadaan käytetyiksi. Sen on kuitenkin kyettävä samanaikaisesti pitämään kurissa yksilön itsekkyyden ja vallanhimo, sen on osattava ohjata yksilö näkemään yhteisön ja yhteiselämän välttämättömyys ja löytämään itselleen sisäistä tyydytystä osallistumisesta yhteistyöhön.⁵¹

Yksilö, arvot ja yhteistyö yhdessä muodostivat sen demokraattisen elämänasenteen, joka oli keskeinen osa sivistyksellisen demokratian käsitystä demokratiasta. Keskusteluista nousee kuitenkin myös muita tapoja määrittää demokratiaa.

Demokratia rinnastettiin aineistossa toistuvasti yksinkertaisesti myös ”kansanomaisuuteen”. Esimerkiksi kun TSL ja Työväen Akatemia saivat 150 000 markan suuruiset apurahat Suomen Kulttuurirahastolta vuonna 1945, se uutisoitiin *Työläisopiskelijassa* otsikolla ”Kulttuuripoliitikkaa demokratisoituu”, ja tekstissä puhuttiin apurahojen merkitsevän nimenomaan ”kulttuurin kansanomaistamista”.⁵²

Yleisemmin kansanomaisuuden käsite kytkeytyi etenkin kulttuurin piiriin: kulttuurin kansanomaistaminen merkitsi, että se olisi osa myös kansan syvien rivien arkipäivää. Kuvaava esimerkki tästä näkemyksestä löytyy vuoden 1963 kulttuuriohjelmassa, jonka mukaan ”kulttuurielämän demokratia edellyttää, että taidetta ei käsitetä koruksi tai ylellisyydeksi”. Taiteella tuli olla ”luonnollinen sija ihmisen jokapäiväisessä elämässä”, ja taide nähtiin ”elämän rikastuttajana”.⁵³ Taiteen ja kulttuurin jokapäiväisyyttä pyrittiin edistämään muun muassa tuomalla taidetta arkeen. Aiheesta kirjoitettiin esimerkiksi *Työläisopiskelijaan*: vuonna 1947 artikkelissa ”Hyvää taidetta koteihin ja kokoussaleihin” todettiin, että ”kulttuurielämän tulee kansanvaltaistua, sen tulee muodostua koko kansan asiaksi”.⁵⁴

Kulttuurin kansanomaistamista kuvattiin toisaalta päämääränä sinänsä, mutta toisaalta tämäkin näkökulma palveli tavoitetta demokraattisesta elämänasenteesta. Esimerkiksi vuoden

1963 kulttuuriohjelman mukaan: ”Vaikka taiteelle ei olekaan asetettava mitään nimenomaisia vaatimuksia tai tehtäviä, niin on huomattava, että se usein on luonteeltaan arvostuksia ja yhteiskunnallisiakin käsityksiä uudistavaa.” Ohjelmassa kuvattiin, kuinka taide pitää ihmistä valppaana, ”kehittää ennakkoluulotonta ja demokraattista mieltä” ja ”tyydyttää sekä älyllisen että tunne-elämän tarpeita”.⁵⁵

Elämänasenteiden ja kansanomaisuuden ohella kolmas näkökulma sivistyksellisen kansanvallan retoriikan demokratiakäsityksessä oli mahdollisuuksien tasa-arvon ja demokratian rinnastaminen. Mahdollisuuksien tasa-arvo kytkeytyi pääasiallisesti taloudellisiin kysymyksiin, esimerkiksi vuoden 1949 ohjelmassa, kuten edellä on jo kuvattu. Myös vuoden 1952 periaateohjelmassa kuvattiin, miten ”pelkkä valtiollinen kansanvalta, johon ei liity taloudellinen, sosiaalinen ja sivistyksellinen demokratia, ei pysty torjumaan sitä, että sen vallitessa kapitalistisessa järjestelmässä omistavat piirit voivat vaikuttaa valtiollisten, yhteiskunnallisten ja sivistyksellisten asioiden ratkaisuihin voimakkaammin kuin omistamattomat”.⁵⁶ Oittinen kirjoitti jo vuonna 1943 *Työläisopiskelijassa*, kuinka ”Todellinen demokratia tällä [kulttuuri-] alalla merkitsisi sitä, että niitä, joilla ei ole taloudellisia mahdollisuuksia päästä kulttuurielämän arvoja omaksumaan, avustettaisiin julkisin varoin enemmän kuin niitä, joilla on taloudellisia mahdollisuuksia päästä kaikesta tästä osalliseksi”.⁵⁷

Taloudellisten kysymysten rinnalla muut sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman epätasa-arvoiseen jakautumiseen liittyvät tekijät eivät nousseet keskusteluun mahdollisuuksien tasa-arvon määrittämisenä. Keskustelu keskittyi talouteen sekä siihen, kuinka sivistyksellisessä demokratiassa ainoastaan ”ulkoiset edellytykset”, ”lahjakkuus” sekä ”harrastuneisuus” tai ”henkinen tarmokkuus” määräisivät mahdollisuudet edetä sivistyksen, koulutuksen ja kulttuurin kentällä. Tämä oli jatkumoa jo 1930-luvulla alkaneelle keskustelulle lahjakkuusreserveistä⁵⁸. Esimerkiksi vuonna 1949 määritellössään sivistyksellistä demokratiaa Oittinen puhui ”ulkoisista” sekä ”luontaisista” edellytyksistä sivistyksen hankkimiseen.⁵⁹ Veilahti puolestaan kirjoitti *Työläisopiskelijassa* vuonna

1954 demokratian ”tunnustavan” lahjakkuuden: tasa-arvoisuus ei saanut merkitä ”tasapäisyyden palvontaa”. Veilahden mukaan ”myös lahjakkaimpien oikeus itsensä ja erikoislaatuisuutensa toteuttamiseen on turvattava”.⁶⁰

Tätä näkemystä ei pääasiassa juurikaan kritisoitu, vaan lahjakkuuspuhe toistui laajasti. Vasta 1960-luvun lopulla esimerkiksi kysymykset erityisopetuksesta nostettiin mukaan sosiaalidemokraattisiin koulutuspoliittisiin ohjelmiin, mutta siinä vaiheessa sivistyksellisen demokratian retoriikka oli jo hiipumassa. Poikkeuksena yleisestä linjasta Risto Juusela kirjoitti vuonna 1963 *Työläisopiskelijaan* aiheesta otsikolla ”Luoko koulu uusia luokkarakoja”:

Mitä sanomme esimerkiksi nykyisestä suorituskykyyn pohjautuvasta ihmisten luokittelusta, ihmisten jakamisesta eriarvoisiin ryhmiin sen perustella, mihin he pystyvät. Tällaiseen jakoon sitoo varsin pitkälle demokratisoitunut koululaitoksemme jo pienet lapset. - - Varsin yleisesti katsotaan demokratian kasvatuksen alalla merkitsevän vain oikeudenmukaisten kilpailuolosuhteiden luomista, ts. sitä, että jokaiselle varallisuuteen katsomatta varataan samat mahdollisuudet kilpailla ja koetella kykyjään koulutiellä. Itse kilpailussa harvoin nähdään mitään epäinhimillistä tai epädemokraattista. Ei haluta huomata, että vallitsevien arvostuserojen vuoksi karsinnoissa samalla luokitellaan ihmiset jo nuorina eriarvoisiin ryhmiin, joiden rajat vain korostuvat sitä mukaa, mitä pidemmälle opinnoissa edetään. - - Näyttää siltä, että kun demokratialle saavutetaan voittoja yhtäällä, niin toisaalla tapahtuu päinvastaisia repeämiä. Kasvatuksen demokratian kohdalla lieneekin niin, ettei se ole turvattu vielä sillä, että taataan kaikille syntyperään ja varallisuuteen katsomatta samat opiskelumahdollisuudet.⁶¹

Vaikuttaa siis siltä, että myös sivistyksellisen demokratian demokratiakäsityksen taustalla vaikutti valistusajattelusta ja kansansivistysperinteestä kumpuava usko valistukseen ja sen voimaan muuttaa ihmisiä ja yhteiskuntaa. Valistuksen voimalle ei nähty rajoja, mikä toisaalta näkyy talousnäkökulman painotuksessa tasa-arvopuheessa. Näköpiirissä ei ollut muita heikkouksia

kuin taloudelliset heikkoudet, eikä valistuksen mahdollisuuksien rajoista ja lahjakkuuspuheeseen kytkeytyvästä epätasa-arvosta juurikaan tässä vaiheessa keskusteltu.

Kansan kulttuuritahto: työväestön nousu sivistyksellisessä demokratiassa

Sivistyksellisen demokratian semanttisessa kentässä nousee vahvana yksi käsite: kansan kulttuuritahto. Käsite avaa kiinnostavalla tavalla sitä, kuinka sivistyksellinen demokratia oli keskeisiltä osiltaan erityisesti työväestön projekti.

Kansan kulttuuritahdon käsite oli keskeinen erityisesti ohjelmatyössä. Vuoden 1949 sivistyspoliittisen ohjelman mukaan:

Maamme nykyhetken kulttuurielämässä on havaittavissa vilkastumista, laajentumisen ja syventymisen muodossa. Kun samanaikaisesti kulttuurikysymykset yhä enemmän joutuvat vilkkaan keskustelun kohteiksi, on se ilmauksena kansamme keskuudessa elävästä voimakkaasta kulttuuritahdosta, jonka toteutumiselle on pyrittävä luomaan suotuisat olosuhteet. - - Sos.-dem. Puolueen kulttuuripoliittisen ohjelman tavoitteena on käytännöllisin keinoin herättää kansassamme entistä elävämpää kulttuuritahtoa. - - Kulttuuritahdon heräämisessä ja sen toteuttamisessa työväestö saavuttaa erään suurista päämääristään, sivistyksellisen kansanvallan.⁶²

Erittäin keskeinen osa koko sivistyksellisen demokratian retoriikkaa oli kansan kulttuuritahdon käsitteen läheinen kytkös työväestöön: puhuttaessa kulttuurin laajenemisesta kansan keskuuteen ja kansan osallistumisesta sivistyksen kentälle, puhuttiin itse asiassa kulttuurin saamisesta erityisesti työväestön keskuuteen. Kansan ja työväestön käsitteitä kuljetettiin rinnakkain. Esimerkiksi Arvi Hautamäki puhui paikoin jopa nimenomaan työväen kulttuuritahdosta⁶³. Artikkelissaan ”Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä” Oittinen puolestaan nosti työväestön rinnalle talon-

poikaiston sivistyksen ja kulttuurin ulkopuolelle kuuluneena ryhmänä⁶⁴.

Juuri työväestön koettiin olevan se kansanosa, jolta oli puutunut paikka sivistyksen ja kulttuurin auringossa. Esimerkiksi vuoden 1949 ohjelman kuvataidetta käsittelevässä osiossa todettiin kuvataiteen jääneen vieraaksi ”maamme työväenluokalle” ”työväenluokkamme” historiallisen aseman vuoksi. Työväki oli joutunut ponnistelemaan aineellisten edellytysten ja yhteiskunnallisten oikeuksien parissa ja jäänyt kulttuurielämän ulkopuolelle. Nyt oli kuitenkin tapahtumassa muutos: ”viime aikoina on kuitenkin ollut havaittavissa taideharrastusten heräämistä myös työväestön keskuudessa, mikä puolestaan kuvastaa työväestön aseman muuttumista ja uuden elämäntunnon heräämistä sen keskuudessa”⁶⁵.

Puhe sivistyksellisestä demokratiasta ja kansan kulttuuritahdosta korosti tarvetta integroida työväestöä osaksi kansallista kulttuurielämää. Esimerkiksi vuoden 1949 ohjelman mukaan taide ei saisi olla ”rikkaiden etuoikeus”, vaan kaikkien harrastus. Myös taiteen luominen tuli tuoda lähemmäs kansaa: ”jotta taide yhä voisi kehittyä ja taideharrastus levitä kansamme keskuudessa, olisi taiteilijoidenkin entistä enemmän kehitettävä itseään yhteiskunnassa esiintyvien aatevirtojen ymmärtämiseen. Taiteilijoiden yhteiskunnallinen elämänläheisyys antaisi uusia aihepiirejä ja toisi taiteelle uusia ystäviä”⁶⁶.

Per Sundgren on kirjoittanut Ruotsin sosiaalidemokraattisen kulttuuripolitiikan kehitykseen liittyen, kuinka Ruotsin sosialidemokraattinen puolue (Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, SAP) luopui 1940-lukuun mennessä ihanteesta erillisestä sosiaalidemokraattisesta kulttuurista ja siirtyi kannattamaan kansallisen kulttuurin kehittämistä.⁶⁷ Suomen sosiaalidemokraattien osalta kehitys ei mennyt aivan samalla linjalla. Sivistyksellisen demokratian kattokäsitteen alla kannatettiin kansallisen kulttuurin kehittämistä, mutta ei luovuttu erityisen työväenkulttuurin visiosta. Työväenkulttuuri hahmotettiin pääasiassa osana niin kutsuttua kansallista kulttuuria, vaikka sillä nähtiin samalla olevan omat erityispiirteensä. Esimerkiksi SDP:n vuoden 1952

periaateohjelman mukaan ”lähtökohta on se, että Suomen työväen kulttuuri on koko Suomen kansan kulttuuria”⁶⁸. Eriäviäkin näkemyksiä oli: työväenkulttuurin erillisyyttä pitivät esimerkiksi *Työläisopiskelijassa* esillä etenkin Sylvi-Kyllikki Kilpi ja Into Kallio 1930–1950-luvuilla⁶⁹.

Keskustelu tuotti kuitenkin samalla myös kuvaa erillisestä ja erityisestä työväenkulttuurista. Työväenkulttuuri kuvattiin yleisimmin työväen piirissä ja toimesta kehittyneenä kulttuurina, joka erityisellä tavalla kytkeytyi työväen elämänpiiriin. Keskeinen osa tätä erityistä työväenkulttuuria oli myös sen yhteiskunnallisuus, joka muistutti vahvasti työväen omaehtoisen sivistystyön yhteiskunnallisuutta korostavaa sivistyskäsitystä.⁷⁰ Työväenkulttuuri määriteltiin muun muassa ”ennen kaikkea yhteiskunnallisena ja yhteiskunnallisesti tiedostavana kulttuurina”, joka ”pyrkii toimimaan oman luokkansa hyväksi”.⁷¹

Keskusteluissa korostui tarve saada tälle erityiselle kulttuuri-muodolle ansaitsemansa tunnustus osana kansallista kulttuuria. Tämä näkyi myös vuoden 1949 ohjelmassa, jossa korostetaan työväenkulttuurin ja -sivistyksen merkittävää historiaa etenkin teatterin, musiikin ja sivistystyön kentällä ja korostetaan sen merkitystä paitsi työväestön luomisvoiman osoituksena myös kansallisen kulttuurin kehityksessä. Ohjelmassa kuvattiin, kuinka työväenliike oli ”aina” tai ”alusta alkaen” ollut kulttuuriliike, josta osoituksena kuvattiin työväen teatteri ja musiikki, joita jo 1800-luvulla harrastettiin ”taiteen ja ilmaisun”, ei siis propagandan, tähden.⁷²

1960-luvulla keskustelu työväenkulttuurin erityisyydestä kiihtyi.⁷³ Ehkä työväenkulttuurin perinnettä piti tässä vaiheessa jo voimakkaammin puolustaa muun muassa television ja rillumare- elokuvien tuottaessa uusia vapaa-ajanviettomuotoja työväestön keskuuteen. 1960-luvun keskusteluissa jatkettiin retoriikkaa erillisestä työväenkulttuurista ja tarpeesta nostaa sen asemaa. Esimerkiksi Olavi Hurri pohti *Työläisopiskelijan* sivulla kysymystä ”Työväenkulttuuria – onko vai ei?”. Hurrin mukaan:

Sellaisenaan on aika samantekevää, mitä nimikkeitä kulttuurille annetaan. Työväen ja työväenliikkeen piirissä on kuitenkin ollut

ja on edelleen niin omaleimaista kulttuuria, että sitä mielestäni kaikin mokomin on aihetta kutsua työväenkulttuuriksi. Työväenliikkeelle tämän ”oman kulttuurin” havaitseminen olisi myös sikäli hyödyllistä, että se todennäköisesti johtaisi myös sen suurempaan arvostukseen.⁷⁴

Eräs kiinnostava osa keskustelua työväenkulttuurin ja kansallisen kulttuurin suhteesta löytyy Oittisen pohdintoista työväenliikkeen kulttuuripolitiikasta vuodelta 1954. Oittisen mukaan työväenliikkeen tuli vallata ja uudistaa vanha kulttuuri⁷⁵. Vallitsevasta kulttuurista tuli omaksua sen parhaat piirteet ja muuttaa sen huonot piirteet vastaamaan enemmän työväenliikkeen arvoja ja tavoitteita. Suurin muutos tuli Oittisen mukaan kohdistua yksilökeskeisyyteen. Uuden kulttuurin aatteellisiksi peruspiirteiksi Oittinen nimesi ”socialismin keskeisimmät aatteet”: ”oikeudenmukaisuuden toteuttaminen, yhteistyön käyttäminen yhteiskunnan muuttamisessa sekä sorrettujen vapauttaminen ja tosiasiallisen tasa-arvoisuuden luominen”.⁷⁶ Nämä ”aatteet” tulevat hyvin lähelle edellä esitettyjä koulunuudistusohjelman demokraattisen hengen piirteitä.

Oittinen erotti toisistaan kapitalistisen ja sosialistisen kulttuurin, kuten Voionmaa oli jo aiemmin 1920-luvulla erotellut kapitalistisen ja sosialistisen sivistyksen. Sosialistisessa kulttuurissa kaikilla olisi samat oikeudet ja vapaudet. Vain henkilön omat kyvyt ja työpanoksen arvo määrittäisivät henkilön yhteiskunnallisen aseman. Kapitalistisessa kulttuurissa korostui Oittisen mukaan yksilön henkilökohtainen vapaus, mikä tuli sosialistisessa kulttuurissa korvata solidaarisuudella. Samoin kilpailu tuli vaihtaa yhteistyöhön.⁷⁷ Tässäkin siis toisaalta korostui lahjakkuuspuhe, vaikka toisaalta samalla kritisoitiin kilpailua.

Työväestön sivistyskysymysten erityisyys ja työväestön aseman korostus ei rajautunut vain keskusteluun kansan kulttuuritahdosta, vaan sama näkyi myös kouluohjelmissa. Kuten edellä on esitetty, uudistuvan koulun tuli taata erityisesti työväestön lahjakkaille oppilaille aiemmin heiltä puuttuneita mahdollisuuksia edetä opintitiellään. Lisäksi sivistyksellinen demokratian toteuttaminen ja koulun demokratisointi sisälsivät paljon piirteitä, joiden

tarkoitus oli paitsi muokata koulua vähemmän työväestölle vihamieliseksi, myös sisällyttää siihen aiempaa enemmän työväestön elämänpäiriin kuuluva teemoja, kuten käytännöllisiä ja yhteiskunnallisia aiheita. Lisäksi koulun tuli kannustaa opiskelijoita työväen omaehtoisen sivistystyön pariin. Ylipäänsä koulutuksen tasa-arvoistamisessa ja koulun demokratiassa oli keskeisenä pyrkimys mahdollistaa työväestön pääsy osalliseksi koulutuksen kentästä.

Samalla keskustelussa oppivelvollisuuskoulutuksen uudistamisesta korostettiin koko ajan myös työväen oman sivistystyön merkitystä osana uudistustyötä. Toisaalta koululle annetut arvot mukailivat esimerkiksi edellä kuvattuja Oittisen esittämiä sosialismin peruspiirteitä, mutta toisaalta korostettiin, että koulun tuli olla neutraali kaikkia kansanryhmiä kohtaan. Aatteellisesta kasvatuksesta vastattiin vapaan kansansivistystyön piirissä. Oittinen kirjoitti vuonna 1954 Max Adlerin mukaillen sosialistisen kasvatuksen kaksijakoisuudesta: ”Siinä on - - kaksi puolta: toinen varsinaisen koulukasvatuksen uudistaminen nykyaikaisten psykologisten, pedagogisten ja demokraattisten periaatteiden mukaiseksi ja toinen voimakkaan aatteellisen kasvatustyön kehittäminen työväenliikkeen omassa piirissä.”⁷⁸

Näin ollen keskustelussa sivistyksellisestä demokratiasta oli keskeistä toisaalta työväestön aseman kohottaminen sekä työväestön erityisen sivistystarpeen ottaminen huomioon. Kettusen et al. mukaan tämä oli tyypillinen piirre paitsi sosiaalidemokraateilla, myös esimerkiksi kansandemokraattien ja maalaisliiton parissa. Kyseisten puolueiden koulutusajattelussa keskittyttiin tiettyyn yhteiskunnalliseen ryhmään yhteiskunnallisen muutoksen primus motorina: koulutuksen piti parantaa tämän ryhmän asemaa ja samalla säilyttää sen itsetietoisuus ja erityinen elämäntapa.⁷⁹

Samalla sivistyselämän demokratisoiminen ja työväen aseman ja erityisyyden edistäminen sisälsi jännitteen sekä koulutuksen että kulttuurin kentällä. Odotushorisontissa ei näkynyt työväenluokan katoamista ja työväen omaehtoisen sivistystyön kysynnän laskua. Mutta kun sivistyksellinen demokratia olisi saavutettu,

mikä tekisi työläisistä yhä osan työväestöä ja työväenliikettä? Tätä ei juuri pohdittu. Etenkin Oittinen puhui kyllä porvarillistumisen vaarasta. Oittisen mielestä riski siitä, että työväestö vain integroituisi vallitsevaan kulttuurin muuttamatta sitä, olisi vältettävä nimenomaan koulutusuudistuksella. Sivistyksellisen demokration arvojen toteutuminen koulussa saisi aikaan sen, että oppilaat eivät olisi tyytyväisiä vallitseviin oloihin, vaan haluaisivat muuttaa yhteiskuntaa. Hän korosti, että työväestön ei tulisi tavoitella porvarillisen yhteiskunnan materiaalisia tai ”mukahenkisiä” puolia, koska silloin he pitäisivät kapitalistisen yhteiskunnan kulttuuria arvokkaana, eivätkä haluaisi kehittää sitä.⁸⁰

Sivistyksellisestä demokratiasta tasa-arvoon

Sosiaalidemokraattien uudistusvisiot kietoutuivat pitkään sivistyksellisen demokratian käsitteen ympärille, mutta 1960-luvun edetessä retoriikka alkoi muuttua. Lopulta sosiaalidemokraattien sivistyspuheessa sivistyksellinen demokratia vaihdettiin uusiin iskusanoihin: sivistyksen tasa-arvo ja koulutuksen tasa-arvo.

SDP:n aineistojen osalta viimeinen maininta sivistyksellisestä demokratiasta löytyy vuoden 1969 puoluekokouksesta, jonka poliittisen tilan puheessa Rafael Paasio puhuu sivistyksellisestä demokratiasta ja demokratian laajentamisesta kouluihin, kulttuurilaitoksiin ja yrityksiin.⁸¹ Saman kokouksen työsuhdem poliittisten tavoitteiden esityksessä puhuttiin yritysdemokratiaa käsittelevän luvun kohdalla demokratian viemisestä parlamentillisen ja poliittisen kansanvallan lisäksi myös taloudelliseen, sivistykselliseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan.⁸² Tämän jälkeen käsitettä ei enää näy. TSL:n piirissä käsite säilyi käytössä pidempään. Se oli vielä 1970-luvulla keskeinen osa monen aktiivisen sivistystoimijan sanastoa, vaikkakin sivistyksellisen demokratian rinnalla myös sivistyksen tasa-arvosta puhuttiin paljon.⁸³

Muutoksen kulkua on kuitenkin hankala arvioida, sillä kaikki 1950–1960-luvuilla hyväksytyt kulttuuri- ja koulutuspoliittiset ohjelmat olivat vuoden 1949 ohjelmaa täydentäviä ohjelmia,

eli 1949 ohjelma oli yhä voimassa. Yleisesti ottaen retoriikassa tapahtui kuitenkin selkeä muutos 1960-luvun lopulla.

Ensimmäinen osa muutosta oli, että kokonaisvaltaisemman sivistyksellisen kansanvallan vision sijaan alettiin puhua pääasiallisesti koulutusjärjestelmän demokratiasta. Muutos oli hyvin nähtävissä jo vuoden 1969 ohjelmassa ”Uudistuva koulu”. Ohjelmassa puolueen tavoitteeksi kuvataan ”luoda yhtenäinen, oikeudenmukaisuuden pohjalle rakentuva demokraattinen koulutusjärjestelmä”, tosin samalla todetaan, ettei koulutusjärjestelmän demokraattisuus toteudu ilman ”riittäviä demokraattisia ja sosialistisia uudistuksia yhteiskunnan kaikilla aloilla”⁸⁴. Myös vuoden 1972 puoluekokouksen hyväksymässä koulutuspoliittisessa ohjelmassa⁸⁵ demokraattisuus kytkeytyi pääasiallisesti koulutusjärjestelmään.⁸⁶ Koulutusjärjestelmän lisäksi vuoden 1969 ja 1972 ohjelmissa demokratiasta puhuttiin erityisesti kouludemokratian osalta.⁸⁷ Vuoden 1975 koulutuspoliittiseen ohjelmaan mennessä muutos oli käynyt jo selkeäksi. Ohjelmassa puolueen koulutuspoliittisen tavoitteen sanotaan olevan yksinkertaisesti koulutuksellisen tasa-arvon saavuttaminen.⁸⁸

Sivistyksen merkitys ei kuitenkaan kadonnut yhtä nopeasti kuin sivistyksellisen demokratian käsite. Esimerkiksi vuoden 1972 ohjelmassa kulttuurin ja koulutuksen merkitys yhteiskuntaelämälle ja työväestölle korostui yhä, mutta työväestön nousun, demokratian ja ihmiskunnan suuren humanistisen edistyskertomuksen sijaan se kytkettiin sosialismiin.⁸⁹ Samalla ohjelma korosti edelleen koulutusta yhteiskunnallisena voimana, ja ohjelmassa muun muassa kehoitettiin uudistamaan opetussisältöjä työväenliikkeen näkemysten mukaisesti.⁹⁰ SDP:n 1960-luvun lopun 1970-luvun kulttuuripoliittiset ohjelmat sisälsivät myös samanlaisia visioita yhteiskunnan muuttamisesta taiteen ja kulttuurin keinoin kuten aiemmatkin. Enää tätä näkemystä ei liitetty demokratiaan.⁹¹

Sivistyksellisen demokratian käsitteen hiipuessa SDP:n koulutuspoliittisista ohjelmista tilalle nousivat tasa-arvokäsitteen mukana myös keskustelu eriarvoisuudesta. Keskustelu sisälsi myös kritiikkiä aiempaa lahjakkuuskeskustelua kohtaan. Ohjel-

miin tulivat mukaan myös erityisopetuksen kysymykset.⁹² Lisäksi on keskeistä huomata, että keskustelussa aikuiskoulutuksesta ei enää 1970-luvulle tultaessa korostettu vapaan kansansivistystyön ja erityisesti työväen sivistystyön tehtävää, vaan myös tältä osin ohjelmat korostivat tasa-arvonäkökulmaa: aikuiskoulutuksen keskeiseksi tehtäväksi nousi sukupolvien välille kasvaneen koulutuskulun paikkaaminen.⁹³ Tämän artikkelin teeman kannalta on riittävää todeta, että kehitys oli osa sivistyksellisen demokratian retoriikan hiipumista. Kysymykset erityisopetuksesta, työväen omaehtoisen sivistystyön roolista, samoin kuin esimerkiksi 1970-luvun työväenliikkeen uuden sukupolven suhtautuminen Oittisen ajatuksiin, ovat kuitenkin teemoja, jotka ansaitsevat jatkotutkimusta.

Sivistyksellisen demokratian katoamista sosiaalidemokraattisesta sivistyspolitiikasta voidaan selittää eri tavoin. Oittinen oli ollut keskeinen hahmo keskustelussa sivistyksellisestä demokratiasta, ja hänen jäämisensä pois sosiaalidemokraattisesta sivistysliikkeestä näkyi. Toisaalta SDP joutui koulutusjärjestelmän kokonaisuudistuksen edetessä tekemään kompromisseja omissa linjauksissaan, minkä myötä politiikan särmät hioutuivat. Sivistyksellinen demokratia tai kulttuurin demokratia olivat olleet lähinnä vasemmistoryhmien kieltä. Sen sijaan koulutuksen tasa-arvo oli käsite, jota kaikki poliittiset ryhmät tukivat. Esimerkiksi kokoomus ei ollut kannattanut koulu-uudistusta ja peruskoulua⁹⁴, mutta heidänkin koulutuspoliittisessa ohjelmassaan puhuttiin 1970-luvulla koulutuksen tasa-arvosta.⁹⁵

Taustalla saattoi vaikuttaa myös yleisempää muutosta tavassa hahmottaa koulutusta ja sivistystä. Samalla kun tasa-arvosta tuli yhteinen tavoite, toinenkin merkittävä muutos tapahtui koulutuspoliittisessa retoriikassa: koulutusaineistoissa alettiin puhua vähemmän koulutuksen ja yhteiskunnan suhteesta ja enemmän yksilöstä. Hannu Simola on kuvannut tätä kehitystä laajemmin: Simolan mukaan ensimmäinen opetussuunnitelma, jossa yksilö oli keskeisessä asemassa, on vuodelta 1952, mutta 1970-luvun jälkeen yksilöstä tuli yhteiskuntasuhteita merkittävämpi osa.⁹⁶

Kuten edellä kuvataan, tämä näkyy selvästi myös sosiaalidemokraattisessa sivistyskeskustelussa.

Lopuksi: sivistys- ja valistususko hyvinvointivaltiokehityksen osana

Tarkastellun ajanjakson ajan henkeen kuului vahva usko tieteseen ja edistykseen sekä demokratian asema avainkäsitteenä. Tämä heijastui vahvasti myös sosiaalidemokraattisen sivistysliikkeen visioihin ja retoriikkaan. Työväen sivistysliikettä on kutsuttu työväenliikkeen ideologiseksi siiveksi, ja sivistyksellisen demokratian käsitteeseen kytkeytyy jopa sivistysliikkeessä pisimmälle viedyt visiot sivistyksen merkityksestä ja vaikutuksesta yhteiskuntaan ja sen kehitykseen. Sivistyksellisen demokratian ajatus ei kuitenkaan jäänyt yksinomaan taustahaaveiluksi, vaan siihen kytkeytyneet tavoitteet olivat osa sosiaalidemokraattista koulunuudistustyötä ja siten myös hyvinvointivaltion kehityksen ajanjakson ajattelua.

Sivistyksellisen demokratian käsitteen kaksi puolta olivat sivistyksen demokratisoiminen sekä demokratian kehittäminen sivistyksen keinoin. Sivistyksen demokratisoiminen merkitsi keskeisesti tasa-arvon toteuttamista mahdollisuuksien tasa-arvona sivistyksen, kulttuurin ja koulutuksen piirissä. Näkemyksissä mahdollisuuksien tasa-arvosta korostuivat taloudelliset aspektit. Demokratian kehittäminen sivistyksen keinoin puolestaan sisälsi käsityksen demokratiasta elämänasenteena. Sivistyksen piti kehittää yksilöitä, jotka olivat demokratian ydintä. Toisaalta myös demokratia nähtiin mahdollisuuksien tasa-arvona. Demokratia rinnastettiin myös kansanomaisuuden käsitteeseen.

Sivistys kuvataan usein yksilön sisäisenä prosessina ja henkisenä kasvuna. Osana sosiaalidemokraattisen sivistysliikkeen retoriikkaa sivistys käsitettiin kuitenkin hyvin eri tavalla. Yksilön kehitys oli kyllä keskeinen osa sivistyskäsitystä, mutta vielä keskeisempää oli sivistyksen merkitys yhteiskunnallisena kysymyksenä. Sivistyksen yhteiskunnallisuuden vuoksi sivistyksellisen

demokratian käsitehistoria on kuvaus siitä, millaista yhteiskuntaa sosiaalidemokraattisella sivistyspolitiikalla yritettiin rakentaa. Keskustelu sivistyksellisestä demokratiasta sisältää historiallisia kerroksia, jotka kertovat paljon olennaista hyvinvointivaltiokehityksen ajasta koulutuskehityksen kannalta. Keskeisinä osina kokemuksia ja odotuksia nousevat käsiteparit uudistus ja perinteet, valtiokeskeisyys ja yksilö sekä neutraalius ja poliittisuus.

Sivistyksellisessä demokratiassa oli kyse uudistuksesta. On kuitenkin tärkeää huomata, että työväen historiallinen tehtävä sekä kapitalismin tuleva murtuminen olivat yhä keskeinen osa edellä kuvattuja sivistysliikkeen kokemusavaruuksia ja odotushorisontteja. Esimerkiksi Oittisen ajatuksia väritti usko työväenluokan väistämättömään nousuun, jota sivistys joudutti. Myös uudistaminen sai merkityksensä tältä pohjalta. Tätä taustaa vasten on helpompi ymmärtää, miksi uudistamisen keinot olivat pohjimmiltaan niin perinteisiä. Sivistyksellisen demokratian ihanteeseen kytkeytynyt sivistyskäsitys, kuten kuvattua, oli peräisin 1900-luvun taitteesta. Visioihin sisältyneet valistususko ja ajatus ihmisten jalostamisesta tiettyyn sivistyneeseen muottiin noudattivat hyvin perinteistä linjaa, mikä vastasi osin jopa traditio-naalisia yläluokkaisia ihanteita sivistyksestä. Hyvinvointivaltiokehityksen taustaa vasten on ollut kiinnostavaa huomata, miten voimakas sivistys- ja valistususko ohjaili sosiaalidemokraattista koulutus- ja sivistysajattelua vielä tarkastellulla ajanjaksolla.

Toisena keskeisenä käsiteparina analyysissa nousee valtiokeskeisyys ja yksilö. Sivistyksellinen demokratia oli ohjelma valtiojohtoisuudesta ja universalismista. Kaikille tuli tarjota samaa opetusta. Valtion tehtävänä oli myös taata mahdollisuuksien tasa-arvo sivistyksen kentällä: tämä merkitsi paitsi maksuttomuutta eri koulutusasteilla, myös muuta taloudellista erityistukea koulutuksen, kulttuurin ja taiteen piirissä. Samalla valistuksen hengessä valtiojohtoisuuden rinnalla vaikutti kuitenkin erittäin keskeisenä myös yksilö. Sivistyksellisen demokratian käsitteen odotushorisontissa siinsi uusi yhteiskunta, jonka keskeisiä rakennuspalikoita olivat sivistyksellisen demokratian tuottamat yksilöt, uudet ihmiset. Uuden yhteiskunnan piirteet määrittäytyivät koulu- ja kult-

tuuriohjelmissa sekä keskusteluissa annetuissa demokraattisen uuden ihmisen piirteissä. Yksilö ei kuitenkaan ollut yksin, vaan sivistykselliseen demokratiaan sisältyi kasvaminen yhteistyöhön ja solidaarisuuteen. Keskeinen osa odotettua muutosta nähtiin tapahtuvaksi yksilön ja yhteiskunnan keskinäisessä suhteessa.

Yksilöiden keskeisyys osana uudistusohjelmaa kuvastaa sekin osaltaan valistusajattelun voimaa osana tarkastellun ajanjakson sosiaalidemokraattista sivistysajattelua. Usko valistuksen voimaan oli rajaton, ja siksi sivistyksellisen demokratian uudistusohjelmaan sisältyy yksinomaan visioita menestyksestä ja edistyksestä. Samalla koulutuspolun avautuminen oli kiinni lahjakkuudesta, ja demokratian laajeneminen nojasi yksilöiden sivistyksen, aktiivisuuden ja osallistumisen varaan. Sivistyksellisen demokratian retoriikassa ei käsitelty niitä, jotka eivät pysy sivistyksen ratilla eivätkä muodostu demokratian tukipuiksi.

Kolmas käsitepari on neutraalius ja poliittisuus. Sivistyksellisen demokratian käsite kuvattiin yhtäältä neutraalina demokraatiakehityksenä ja muun muassa koulun demokratisoimisena. Tähän neutraalin kehityksen kertomukseen kytkeytyi myös yhteistyön korostaminen yksilöllisyyden sijaan. Sivistyksellinen demokratia oli kuitenkin samalla hyvinkin poliittinen ohjelma. Keskeinen osa sivistyksellisen demokratian odotushorisonttia oli, että kun sivistyksen keinoin jokaisesta työväestön jäsenestä kehittyisi aktiivinen uusi ihminen ja työväestöstä tulisi aktiivinen osa kaikkea yhteiskunnassa tapahtuvaa päätöksentekoa, työväenliikkeestä tulisi vielä aiempaa mahtavampi voima, joka pystyisi muuttamaan yhteiskuntaa liikkeen tavoitteiden mukaan. Toisin sanoen universaalit demokratian tavoitteet olivat samalla sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen tavoitteita. Näin ollen työväestö oli edelleen sosiaalidemokraateille keskeisin eturyhmä.

Sivistyksellisen demokratian käsite katosi sosiaalidemokraattisesta sivistyspuheesta 1970-luvulle tultaessa. Mitä hävisi käsitteen mukana? Sivistyksellinen demokratia oli poliittinen ohjelma, johon sisältyi aktiivista yhteiskunnallisen muutoksen tavoittelua ja uuden luomista. Sen sijaan ajatus tasa-arvosta on passiiv-

visempi: muuttamisen, kriittisyyden ja uuden luomisen sijaan se kytkee sisäänsä vastaanottamista.

Viitteet

- 1 Esim. Antikainen 2006; Ahonen 2003; Telhaug et al. 2006; Volckmar 2008.
- 2 Esim. Henttonen 2004; Kalela 1978; Kettunen 2015, 183–202; Volckmar 2008; Gustavsson 1991; Sundgren 2007, Andersson 2010; Lindensjö 1992.
- 3 Koselleck 2002; Koselleck 2004.
- 4 Oittinen alustaa sivistyspoliittista ohjelmaa, SDP:n vuoden 1949 puoluekokous (PK), 242.
- 5 SDP:n lyhyen ajan sivistyspoliittinen ohjelma (1957), SDP:n kulttuuriohjelma (1963), SDP:n Uudistuva koulu -ohjelma (1969).
- 6 SDP:n periaateohjelma 1952, 8.
- 7 Soikkanen 1961 19–21, Hakoniemi 2017, Hakoniemi 2018.
- 8 Kettunen & Simola 2012, 28–33.
- 9 Ruotsalaisen sosiaalidemokraattisen koulutuskeskustelun osalta ks. Sundgren 2007 sekä Lindensjö 1992.
- 10 Kettunen et al. 2012, 29–32; Maalaisliiton koulutuspoliittinen ohjelma 1950.
- 11 Esim. Ahonen & Rantala 2002.
- 12 Ks. esim. Haataja et al. 1976.
- 13 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 9.
- 14 Oittinen 1954, 67–68.
- 15 Esim. Voionmaa 1939, 5; *TO* 6/41: Oittisen 15.5.1941 pitämä radiopuhe, 161–162. Myös Oittinen 1954, 51–58. Ks. myös esim. Kallinen, Into: Työväen sivistystyöstä ennen ja nyt. *TO* 6/46, 113–114; *TO* 4/1949: TSL toiminnut kolme vuosikymmentä, 116–118; Valavaara, Oiva: Työväen sivistyspyrkimysten monihaaraiset juuret. *TO* 2/59, 34–36; Salo, Arvo: Työväenliike on kulttuuripoliittikkaa. *TO* 5–6/62, 132–134; *TO* 2/41, Henkiset voimat ja

- työväenliikkeen laajentuminen, 31–32; Kallio, Into: Työväen omatoiminen sivistystyö ja yhteiskunta, *TO* 3/38, 45; Hakulinen: Sivistys työväenluokan luokkavoimakehityksenä, *TO* 1/1932, 3–4; Kallinen, Yrjö: Puolivuosisataistailu, *TO* 5/49, 89–90.
- 16 Esim. *TO* 5/42, Voionmaan puhe Helsingin työvänsivistysjärjestön 10v. juhlassa 12.4.42141–143, lainaus 143.
- 17 Voionmaa 1922, 7; Hautamäki, Arvi: Ihmisen kasvattaminen. *TO* 8–9/55, 195–196, 251–252; Kairamo, Aimo: Koulutuskilpailun maailma, *TO* 9–10/64, 251–252; *TO* 1/64: Tajuammeko kasvamisen vaatimukset, 3–4; *TO* 7/63: Väinö Linnan puhe Pohjoismaiden kansansivistyskonferenssissa 7.8.1963: Kansalaisten sivistyksestä, 183, 186–189; Hurri, Olavi: Jättiläistehävä. *TO* 9–10/65, 235–236; Oittinen, R.H.: Koulun kehityssuuntauksia. *TO* 7/1957, 170–171.
- 18 *TO* 1/64: Tajuammeko kasvamisen vaatimukset, 3–4.
- 19 Oittinen alustaa sivistyspoliittista ohjelmaa, SDP:n vuoden 1949 puoluekokous (PK), 242.
- 20 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, kouluohjelma, 11–30.
- 21 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 13–16; Oittinen alustaa sivistyspoliittista ohjelmaa, SDP pk 1949, 244.
- 22 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 30–34.
- 23 Esim. Ruutu, Väinö: Työväen sivistys- ja koulupolitiikka. *TO* 6/1943, 44–46, 45; Oittinen, R.H.: Koulun kehityssuuntauksi, Lyhennetty puhe WVII Pohjoismaisessa koulukokouksessa pidetty esitelmä, *TO* 7/1957, 170; Veilahti, V.O.: Sivistyksellinen demokratia edellyttää aktiivisia kansalaisia. *TO* 4/1965, 101; Oittinen 1954, 63–64.
- 24 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 12.
- 25 Ks. Hakoniemi 2017.
- 26 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 56.
- 27 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 50–53.
- 28 Oittinen R.H.: Koulu ja vapaa kansansivistystyö. *TO* 4/52, 72–73; Oittinen R. H.: Kansansivistystyö on kasvatuksen maailmaa. *TO* 7/52, 111–112; *TO* 1/55, Kirjeopiskelun puntarointia, 3–4; Oittinen R.H.: Opintokerhoto työkasvatusjärjestelmässämme, *TO* 1/57, 2; Valavaara, Oiva: Koulu-uudistus ja kansansivistystyö. *TO* 4/57, 83–84, 87, 97.
- 29 Oittisen alustus sivistyspoliittisesta ohjelmasta, SDP:n puoluekokous 1949, 242.
- 30 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 10.
- 31 Työväen sivistystyön sivistyskäsitteen yhteiskunnallisuudesta ks. Lähtenmäki 2014, Hakoniemi 2018.
- 32 Oittinen 1954, 61–63.

- 33 Esim. Oittinen 1954, 57–58, 62, 68–71, ks. myös SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma 8–11.
- 34 Oittinen 1954, 73.
- 35 Ks. Peltonen 1996.
- 36 Työryhmämuistio: Suhtautumisemme kulttuurin rikkaruohoihin: SDP:n vuoden 1955 aikuiskasvatuskonferenssi, SDP, HAD2, TA, 16–20, lainaus 16.
- 37 SDP:n vuoden 1952 periaateohjelma, 8.
- 38 Taloudellisesta demokratiasta ks. Kärriä 2016.
- 39 Oittinen, R. H.: Sosialidemokratian perusteet. SA 5–6/1950, 114–115, 115.
- 40 Voionmaa, Väinö: Kansansivistys ja kansanvalta, puhe Helsingin työväen sivistysjärjestön 10-vuotisjuhlassa 12.4.42. *TO* 5/42, 141–143, 143.
- 41 Oittinen: Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä, *TO* 4/43, 111, 111–113.
- 42 Sama, 112. Samat piirteet myös myöhemmin, esim.: Oittinen: Demokraattinen ”indoktrinaatio”. *Aikamerkki* 8/1970, 4–5.
- 43 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma 16.
- 44 Oittinen 1954, 73.
- 45 Oittinen 1954, 54–55, 67–68. Ks myös Hautamäki 1954, 87; Veilahti, V. O.: Työväen kasvatustyön arvofilosofisia perusteita. Aikuiskasvatuskonferenssi 1961, SDP, HAD2, TA, 5–6; Oittisen puhe Kallille; TSL:n toimintakertomus 1965, 5.
- 46 Oittinen R.H.: Koulun kehityssuuntauksia. Lyhennetty puhe WVII Pohjoismaisessa koulukokouksessa pidetty esitelmä, *TO* 7/1957, 171, 170–175.
- 47 Oittinen, R.H.: Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä, *TO* 4/43, 112, 111–113.
- 48 *TO* 9–10/1963, 270. TSL:n kannanotto koulukysymykseen 15.11.1963.
- 49 Esim. SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 13–16; Veilahti, V. O.: Sivistyksellinen demokratia edellyttää aktiivisia kansalaisia. *TO* 4/1965, 101–103, 126.
- 50 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 10.
- 51 Oittinen 1954, 81.
- 52 *TO* 3/1945, Kulttuuripoliittikka demokratisoituu, 66.
- 53 SDP:n vuoden 1963 kulttuuripoliittinen ohjelma, 65.
- 54 *TO* 7/1974 Hyvää taidetta koteihin ja kokoussaleihin, 54.
- 55 SDP:n vuoden 1963 kulttuuripoliittinen ohjelma, 65.
- 56 SDP:n vuoden 1952 periaateohjelma, 17–18.
- 57 Oittinen, R.H.: Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä. *TO* 4/43, 111–113, 113.
- 58 Kettunen ym. 2012, 26–27.

- 59 Oittinen alustaa sivistyspoliittista ohjelmaa, SDP:n PK 1949, 244; Oittinen 1954, 61–62.
- 60 Veilahti, V. O.: Sivistyksellinen demokratia edellyttää aktiivisia kansalaisia. *TO* 4/1965, 103, 101–103, 126. Myös Oittinen R. H.: Koulun kehityssuunnauksia. Lyhennetty puhe VII Pohjoismaisessa koulukokouksessa pidetty esitelmä. *TO* 7/1957, 173–174.
- 61 Juusela, Risto: Luoko koulu uusia luokkarajoja. *TO* 5–6/1963, 146–148.
- 62 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 9, 10.
- 63 Hautamäki 1954, 87.
- 64 Oittinen, R. H.: Kansanvaltaisuuden peruskysymyksiä. *TO* 4/43, 113, 111–113.
- 65 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma, 39–40.
- 66 Sama.
- 67 Sundgren 2007.
- 68 SDP:n vuoden 1952 periaateohjelma, 10.
- 69 Kallio, Into: Aatteellinen juhlatointa työväenliikkeessä, *TO* 8/43, 222–223; Kilpi, Sylvi Kyllikki: Proletaarisivistys, *TO* 3/1933; 33–35; Kallio, Into: Ajatuksia työväen nykyisestä kulttuuritoiminnasta, *TO* 1/49, 16–17; myös esim. Nummelin: Mietteitä sivistyksestä, *TO* 6/47, 141–142.
- 70 Hakoniemi 2018.
- 71 *TO* 10/1969: Työväenkulttuuri – hämähäkki väärin päin? 6–7, 7.
- 72 SDP:n vuoden 1949 sivistyspoliittinen ohjelma 1949, 8–9.
- 73 Esim. Hurri, Olavi: Työväenkulttuuria – onko vai ei? *TO* 8/1969; Harva, Urpo: Työläiskulttuuri, sen luonne ja arvo, 10/1969; *TO* 10/1969: Työväenkulttuuri – hämähäkki väärin päin? 6–7.
- 74 Hurri, Olavi: Työväenkulttuuria – onko vai ei?
- 75 Oittinen 1954, 62.
- 76 Oittinen 1954, 67–68, 73–80.
- 77 Oittinen 1954, 71–80, ks. Voionmaa 1922, 5.
- 78 Oittinen 1954, 69.
- 79 Kettunen et al. 2012; 30.
- 80 Oittinen 1954, 71–73.
- 81 Rafael Paasio puhuu poliittisesta tilasta, SDP PK, 39.
- 82 Työsuhdetoliittiset tavoitteet, Esitykset, SDP PK 1969 172.
- 83 Esim. TSL kannanotto, TSL vuosikertomus 1969.
- 84 Uudistuva koulu, esitykset, SDP PK 1969, 2
- 85 1972 ohjelmaan ja sitä koskevaan keskusteluun liittyen ks. Henttonen 2004.

- 86 Koulutuspoliittinen ohjelma, esitykset, SDP PK 1972, 222–223.
- 87 Koulutuspoliittinen ohjelma, esitykset, SDP PK 1972, 224, 233–237; Uudistuva koulu, esitykset, SDP PK 1969: 237–238.
- 88 Esitykset, SDP PK 1975 197.
- 89 Koulutuspoliittinen ohjelma, esitykset, SDP PK 1972, 219–224.
- 90 Sama, 223.
- 91 Kulttuuritoimikunnan esitys, SDP PK 1966, 216; SDP:n vuoden 1966 ohjelma Tiede ja korkeakoulut, SDP PK 1966, 70–78; Esitys taidepolitiikasta, SDP PK 1969, 217; SDP:n vuoden 1975 tiedepoliittinen ohjelma, SDP:n vuoden 1975 koulutuspoliittinen ohjelma, 14.
- 92 Uudistuva koulu, esitykset, SDP PK 1969: 231–232; 243–244; 1972: 231–232.
- 93 Koulutuspoliittinen ohjelma, esitykset, SDP PK 1972, 222, 244–245.
- 94 Ks. Okkonen 2017.
- 95 Kettunen ym. 2012, 29.
- 96 Simola 2015, 22–25.

Lähteet

Arkistolähteet

Työväen arkisto (TA), Helsinki

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen arkisto

Kasvatustoimikunta

Työväen Sivistysliiton arkisto

Edustajiston kokoukset ja edustajakokoukset

Painetut lähteet

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen puoluekokouspöytäkirjat 1944–1969.

Työväen Sivistysliiton toimintakertomukset 1940–1970.

- Hautamäki, Arvi (1954): Työväen Sivistysliiton toimintaperiaatteista ja asemasta työväenliikkeessä. Teoksessa Työväen omaehtoinen sivistystyö, 1954. Työväen Sivistysliitto, Helsinki, 83–124.
- Oittinen, R. H. (1954): Työväenliikkeen kulttuuripoliittiset tavoitteet. Teoksessa Työväen omaehtoinen sivistystyö, 1954. Työväen Sivistysliitto, Helsinki, 49–82.
- Työväen sivistystyö I, 1922. Helsinki, Työväen Sivistysliitto.
- Työväen sivistystyö II, 1939. Työväen Sivistysliitto, Helsinki.
- Työväen omaehtoinen sivistystyö, 1954. Työväen Sivistysliitto, Helsinki.
- Voionmaa, Väinö (1922): Mietteitä työväen sivistysliikkeestä. Teoksessa Työväen sivistystyö I, 1922. Työväen Sivistysliitto, Helsinki, 5–13.
- Voionmaa, Väinö (1939): Työväen sivistysliikkeen perusteita. Teoksessa Työväen sivistystyö II, 1939. Työväen Sivistysliitto, Helsinki, 3–16.

Lehdet

Sosialistinen Aikakauskirja (SA)

Työläisopiskelija / Aikamerkki (TO)

Kirjallisuus

- Adler, Max (1928): *Uusia ihmisiä. Ajatuksia sosialistisesta kasvatuksesta*. Kansanvalta, Helsinki.
- Ahonen, Sirkka (2003): *Yhteinen koulu. Tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Snellmanista tähän päivään*. Vastapaino, Tampere.
- Ahonen, Sirkka & Rantala, Jukka (2002): *Education for Nation and Civic Society in the Nordic Countries, 1850–2000*. Studia Fennica, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Andersson, Jenny (2010): *The Library and the Workshop. Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age*. Stanford University Press, Stanford.
- Antikainen, Ari (2006): In search of the Nordic model in education. *Scandinavian journal of educational research* 60 (3), 229–243.
- Gustavsson, Bengt (1991): *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*. Wahlström & Widstrand, Tukholma.
- Haataja, Lauri, Hentilä, Seppo, Kalela, Jorma & Turtola, Jussi (1976): *Suomen työväenliikkeen historia*. Työväen sivistysliitto ry, Helsinki.
- Hakoniemi, Elina (2018): Sivistys yhteiskunnallisena voimana. Työväen sivistystyön sivistyskäsite. *Koulu ja menneisyys 2018*.

- Hakoniemi, Elina (2017): Työläiset ja kansalaiset matkalla peruskouluun. Työläisen ja kansalaisen käsitehistoriaa sosiaalidemokraattisessa koulutuspolitiikassa ja -toiminnassa n. 1890–1970. *Työväentutkimus* 2017, 14–21.
- Henttonen, Aleksi (2004): *Käytäntöä, tasa-arvoa ja kansanvaltaisuutta. Koulutus yhteiskunnan muuttajana SDP:n koulutuspoliittisessa tavoitteenasettelussa 1970-luvun alussa*. Poliittisen historian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, yhteiskuntahistorian laitos.
- Kalela, Jorma (1978): *Työväen Sivistysliitto 1919–1979, tutkimussuunnitelma*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Kettunen, Pauli (2015): *Historia petollisena liittolaisena. Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli & Simola, Hannu (toim.) (2012): *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli, Jalava, Marja, Simola, Hannu & Varjo, Janne (2012): Tasa-arvon ihanteesta erinomaisuuden eetokseen. Teoksessa Pauli Kettunen & Hannu Simola (toim.), *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Koselleck, Reinhart (2002): *The practice of conceptual history. Timing history, spacing concepts*. Stanford University Press, Stanford.
- Koselleck, Reinhart (2004) [1979]: *Futures past. On the semantics of historical time*. Columbia University Press, New York.
- Käräylä, Ilkka (2016): Kansallinen etu demokratian rajoituksena: suomalaisten työnantajien retoriikka 1960- ja 1970-lukujen yritysdemokratiakeskustelussa. *Historiallinen Aikakauskirja* 2016 (4), 445–457.
- Lindensjö, Bo (1992): From liberal common school to state primary school. A main line in social democratic educational policy. Teoksessa Klaus Misgeld, Karl Molin & Klas Åmark (toim.), *Creating social democracy. A century of the social democratic labor party in Sweden*. Pennsylvania State, University Press, 307–337.
- Lähteenmäki, Maria (2014): Holhotuista vapaiksi. Väinö Voionmaa työväestön sivistysliikkeen rakentajana. Teoksessa Kari Kantasalmi & Mauri Nest (toim.), *Valistajia, sivistäjiä, poliitikkoja ja asiantuntijoita: Näkökulmia aikuiskasvatuksen kentän vaikuttajiin*. Tampereen yliopistopaino, Tampere, 161–180.
- Okkonen, Ville (2017): *Peruskoulua vastaan. Yksityisoppikoulut ja yhteiskuntajärjestys 1968–1975*. Poliittisen historian väitöskirja. Turun yliopiston julkaisu, Turku.
- Peltonen, Matti (toim.) (1996): *Rillumarei ja valistu. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

- Sundgren, Per (2007): *Kulturen och arbetarrörelsen: kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*. Carlsson, Tukholma.
- Simola, Hannu (2015): *Koulutusihmeen paradoksit. Esseitä suomalaisesta koulutuspolitiikasta*. Vastapaino, Tampere.
- Telhaug, Alfred Oftedal, Mediås, Odd Asbjørn & Aasen, Petter (2006): The Nordic model in education: education as part of the political system in the past 50 years. *Scandinavian Journal of Educational Research* 50 (3), 245–283.
- Volckmar, Nina (2008): Knowledge and solidarity. The Norwegian social-democratic school project in a period of change 1945–2000. *Scandinavian journal of educational research* 52 (1), 1–15